

המונח "עין יעקב" בהגות הנצי"ב

הגדרת המונח "עין יעקב"

"עין יעקב" הוא גוֹנוֹן, צבעו, מידתו הבולטת ביותר בהתנהגותו של יעקב אבינו ואשר ביקש להורישה לבניו אחריו, בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים". מידה זו כוללת שני מרכיבי התנהגות:

א) לשכון "בטח" - לחיות בשלום ובמידת האהבה בין אדם לחבירו ועם אומות העולם.¹

ב) לשכון "בדד" - מבלי להתערב יותר מן ההכרח עם אומות העולם. בתכונה זו תואר יעקב בכתוב: "וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב" (דבי ל"ג, כח) כאשר התיבה "בטח" = בשלום והתיבה "בדד" = אי התערבות בגוים, כדברי הנצי"ב שם:

"...ואמר שהם ישכנו 'בטח' וגם 'בדד'. ופי' 'בטח' היא במנוחת הנפש באהבה בין אדם לחבירו ובלי התחרות עם שאר אומות העולם, 'בדד' הוא בלי התערבות יתירה עם אוה"ע בריעות ובהתחרות אלא בדד, מובדלים ומצויינים בפני עצמן, ושתי מידות הללו המה עין יעקב, היינו מידתו ומבקשו של יעקב שבניו יהיו כן. ופי' יעין' - כמו: 'לא יגרע מצדיק עינו' (איוב ל"ו, ז) דמשמעו: מבקשו של צדיק ונותן עין על זה..."²

וכך גם בשו"ת "משיב דבר" לנצי"ב, סימן מ"ד:

"דעין יעקב היינו תשוקתו ושימת עינו היה שישכון ישראל 'בטח' עם אוה"ע, היינו שלא יתחרו עמהם, וגם להיות 'בדד', היינו להפרד מאוה"ע מבלי התערבות..."

1. ראה פתיחת הנצי"ב לחומש בראשית ושם מסביר מדוע חומש בראשית נקרא גם בשם "ספר הישר" כי האמת בכלל ובפרט יעקב "התנהגו עם אוה"ע אפי' עובדי אלילים מכווערים... באהבה וחשו לטובתם באשר הוא קיום הבריאה..."
2. השם "עין" משמעו במקרא גם גוֹן, צבע, תואר, כמו "ועינו כעין הבדולח" (במד' י"א, ז) "לא הפך הנגע את עינו" (ויקי י"ג, נה) ועוד... וכך "עין יעקב" במשנה הוראה: אופיו ותוארו של יעקב אך גם לא גרע עינו ממידה זו.

"עין יעקב" בהנהגותיו של יעקב

שני מרכיבי "עין יעקב" מומשו הלכה למעשה באירועים שונים מחיי יעקב אבינו:

1. ביחסיו עם לבן הארמי - מידת "בטח"

בר' ל"א, מו: "ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים ויקחו אבנים ויעשו גל ויאכלו שם על הגל", הנצי"ב כרש"י פירש "לאחיו" - לבניו. בעקבות זה, הנצי"ב שואל: למה לא צוה לעבדיו ושפחותיו שהם ילקטו אבנים ויעשו גל? וכן, למה לא כתוב "לבניו" וכינה אותם כאן "אחיו"? תשובתו לשאלות אלו:

"אלא בשביל שהיה בזה הענין מדת יעקב לשבת בטח ושלום עם אנשים. ואע"ג שלבן הקטינו הרבה, ובפרט בסוף דבריו אמר: 'כל אשר את רואה לי הואי מ"מ לא חש יעקב לזה וביקש לרדוף אחר השלום ולעשות לגימה לקרב את לבבו, ורצה עוד להרגיל לבניו למידה זו הנפלאה, על כן צוה אותם ללקט אבנים, לשם כך, ואם היה אומר בני, לקטו אבנים, לא היה נקלט בלבבם דרך מוסר בזה ואמרו בלבם כי עושים בציווי אביהם, על כן קרא: אחי, לקטו אבני, להגיד יושר מידה זו שגם בלי גזירת אב, יפה לנו לאחוז במדה המיטבת לבטח...".

2. ביחסיו עם עשו אחיו - מידת "בדד"

בר' ל"ג, טו: "ויאמר עשו אציגה נא עמך מן העם אשר אתי. ויאמר למה זה אמצא חן בעיני אדוני".

הע"ד: "אמצא חן - ולא תשלח עמי מאנשיך כלום כי תהיה חברתם עלי למשא. והבין מזה עשו שהתחברות יעקב עמו באהבה לא היה אלא לצורך השעה, ולא נוח לפניו להתרועע עמו ואת אנשיו ברגילות, וכאשר כן באמת עין יעקב היא לשבת בדד... וע"ז קפיד עשו ולא דיבר עמו יותר, אבל לא מצא לבבו להרע לוי".

3. ביחסיו עם אנשי שכם - בטח ובדד

בר' ל"ג, יח: "ויבא יעקב שלם עיר שכם... ויחן את פני העיר".

הע"ד: "ויחן את פני העיר - לפי הפשט לא נכנס לדור בעיר אלא חנה בחוץ לעיר, ונקרא פני העיר. והיא כמידתו של יעקב להיות בדד ולא מעורב עם אוה"ע, וברבה איתא: חנן את הפנים שבעיר - שלח להם דורות. ואם כן, פני "ויחן" - נתן חן וכבוד. מזה יש ללמוד דרך ארץ איך להתנהג בדרך".

4. מגורי יעקב בעמק חברון - בדד

בר' ל"ה, כז: "ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא, קרית הארבע היא חברון, אשר גר שם אברהם ויצחק".

יעקב הגיע לארץ מגורי אביו בחברון לפגשו, אך עקר מהעיר האמורית - חתית וגר בעמק חברון (ל"ז, יד) הסמוך לעיר, "אבל אינו מעורב בהם". הפרטים המזהים של העיר: "ממרא קרית הארבע היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק" ידוע מפרשיות קודמות ומה צורך להזכירם שוב? על כך כותב הנצי"ב בפירושו הע"ד לפסוקנו:

"...והוא שבחר להיות דירתו בחברון, לא משום רעות זרע ממרא, אלא משום שגר שם אברהם ויצחק, היא העיר שנתקדשה בתורה ועבדה מימות אבותיו, אבל לא היה לו שום התרועעות עם זרע ממרא האמורי, וכמדת יעקב להיות בדד..."³

כך פירש הנצי"ב גם בברי' ל"ז, א עפ"י הלשון שם: "בארץ מגורי אביו" וז"ל: "והנה פירש הכתוב שישב בארץ מגורי אביו ולא פירש שישב בחברון עיר מגורי אביו, אלא שהתרחק עצמו משיבת העיר עצמה וישב בפינות העיר סמוך לעמך חברון, והוא כדי להיות בדד כדרכו".

5. "ויוסף ישית ידו על עיניו" - בטח בדד

על משמעות הביטוי "ישית ידו על עיניו" כתבו המפרשים פירושים שונים⁴ אך לדעת הנצי"ב, יש בדברים אלו הבטחה לקיום האומה במצרים וזאת ע"י "עין יעקב" שמרכיבו בטח ובדד. "בטח" הוא השלום שמושג ע"י תלמידי חכמים העוסקים בתורה ומרבים שלום בעולם. בהיות יוסף השליט במצרים, דאג למידת בטח ע"י גמילות חסדים ואהבה יתירה וכן דאג ל"בדד" ע"י הושבת אחיו בארץ גושן לאחר פינוייה מתושביה המצרים בזמן הרעב, כדברי הנצי"ב:

"...במצרים לא נשמר עין יעקב כי אם ע"י יוסף, היינו מדת בטח בא ע"י גמ"ח ובקשת אהבה יתירה של יוסף... ולענין בדד - השתדל יוסף בכחו לפנות ארץ גושן ולהושיב את ישראל שם... ולא עשה כן אלא כדי שיהיו ישראל בדד...".

יכולתו של יוסף לפנות את ארץ גושן מתושביה נבעה מהיותו "אדון לכל מצרים" כביאור הנצי"ב לברי' מ"ה, ט:

3. וראה הרח"ד לפסוקנו המסביר מדוע אברהם ויצחק ישבו בחברון ואילו יעקב מחוצה לה, בעמק חברון: "שהמה לא היו מטופלים בבנים, לכן ראו טוב לפני ה' להתרועע עמהם וללמדם מעט דרך ה' משא"כ יעקב שהיה מטופל בבנים, ראה טוב להיפך דילפי ממקלקלתא יותר ממתקנתא.

4. ראה: רשב"ם, ספורנו ועוד.

"...שמני אלהים לאדון לכל מצרים - ...משום שידע יוסף אשר עין יעקב הוא שישבו בניו בדד, לא מעורב עם אנשי המדינה, על כן ראה להקצות גשן שהוא אינו מעיקר ישוב מצרים לפני ישראל ולהוציא את כל יושבי ארץ גושן ממקומם. משום הכי, אם היה רק מושל לא היה ראוי לעשות כן בשביל אביו ואחיו, על כן הודיע שהוא "אדון לכל מצרים", ואחר שהמה כעבדיו יש בכוחו לעשות כרצונו ולהעביר אותם מן הקצה אל הקצה".

גם הדרכת אחיו מה לענות לשאלת פרעה: "מה מעשיכם?" מציע להם יוסף להשיב: "אנשי מקנה היו עבדיך" וזאת למה? "בעבור תשבו בארץ גושן כי תועבת מצרים כל רועה צאן" (ברי מ"ו, לד) וכסהברו של הנצי"ב: "כי תועבת מצרים וגוי ולא ירצה להושיבכם במקום עיקר הישוב. כך עלה בדעת יוסף לסבב הדבר להגיע לתכלית המבוקש לשבת בדד... כדי להגיע לזה התכלית הנחוץ לשמירת קדושת ישראל...".

המידות הבולטות באבות

הוזכר לעיל שמידתו של יעקב הבולטת מאוד בהנהגותיו עם אנשים ואומות היא מידת "בטח בדד", זוהי "עין יעקב" שהיא מידת השלום והחסד. לעומתו, אברהם בלט מאוד במידת עמלה של תורה שנמשלה כחרב - "חגור חרבך על ירך גבור" (תהי מ"ה, ד) ואמרו חז"ל במסי שבת סג, ע"א: "ההוא דברי תורה כתיב", ובמסי עבודה זרה דף ח אמרו רבותינו ששני אלפים של תורה החלו משעה שהיה אברהם אבינו בן נ"ב שנים ועליו נאמר בברי כ"ו, ה: "וישמור משמרת מצותי חקתי ותורותיי". לכן:

"כל הסיפורים הכתובים בתורה זו, היה שהצילו הקב"ה במלחמה, היינו בכוח החרב של תורה להכות כל קמיו בדרך נפלא" (הע"ד לברי י"ב, יז).

יצחק אבינו לעומתו בלט במידת העבודה, התפילה, והוא היה עולה תמימה: "על כן באו כל הסיפורים בתורה אודותיו שהצטיין בהשגחה עליו בפרנסה" (שם, שם).

יעקב, כאמור, הצטיין בגמילות חסדים למעלה מטבע האדם "על כן הצטיין השגחת ה' עליו בנצירת שלום למעלה מן הטבע"⁵. הנצי"ב מציין "שהאבות שלושתם עסקו בשלושה עמודי השגחה אלו, מכל מקום כל אחד מהם הצטיין בעמוד אחד"⁶ אברהם - תורה; יצחק - עבודה; יעקב - גמ"ח. שלוש המידות הללו

5. הע"ד לברי י"ב, יז.

6. שם שם.

של האבות באו לידי ביטוי בדרשת חז"ל במסי' פסחים דף פה, ע"א: "ואמר ר' אלעזר: מאי דכתיב: 'והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וגו'". אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק? אלא לא כאברהם שכתוב בו "הר" שנאמר: 'אשר יאמר היום בהר ה' יראה', ולא כיצחק שכתוב בו 'שדה', שנאמר: 'ויצא יצחק לשוח בשדה', אלא כיעקב שקראו 'בית', שנאמר: 'ויקרא שם המקום ההוא בית-אלי'".

ומפרש הנצי"ב מדרש חז"לי זה בהתאם למידות האבות:

"דאברהם אבינו ראה משם השגחת ה' במלחמה, על כן המשילו ליהר' שהוא מסוגל לניצוח... ויצחק ראה משם שפע פרנסה, על כן כינהו בשם 'שדה', ויעקב כינהו בשם 'בית' שהוא הגורם לשלום לדריים בו יחד"7.

התגלות ה' ליעקב בבית אל והבטחתו אליו: 'והיה זרעך כעפר הארץ' מרמזות על מידת יעקב איש החסד, השלום ושפלות:

"וממנו נלמוד לשמור מידה זו בעת הגלות שאנחנו, כמו יעקב אבינו נודד וגולה... ואך בזה האופן יהי נשמר בקרב עמים רבים".

"והיא שעמדה לאבותינו ולנו"

בפירושו "אמרי שפר" להגדה של פסח, עומד הנצי"ב על סמיכות הדרשות הסמוכות לפסוק בבד' ט"ו, יד: "ויאמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". בתום ציטוט פסוק זה הביא המגיד את הקטע: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו..." לדעת המפרשים הנושא הטמון בכינוי השם "והיא" כוונתה להבטחה: "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" שרומזת לכל גאולה עתידית שבכל דור. לא כן דעת הנצי"ב⁸ המשייך את "והיא" דוקא לראשית הפסוק: "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם", כלומר רצון ה' הוא שבני ישראל בגלויותיהם יהיו גרים ולא אזרחים מעורבים בין הגויים, אלא מוטב להם שישכנו בדד, וכמדת יעקב דכתיב: 'וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב...' שלא יתקוטטו ויתגרו באוה"ע וגם שיהיה בדד היינו שלא יהיו מעורבים הרבה. וזה היה רצון הקב"ה והבטחתו לאברהם אבינו שיהיו גרים... וכן הוא בכל דור ודור...? לפי זה, פירוש "והיא" - אותה מאמר "כי גר יהיה זרעך", מצב של גרות ובדידות זה מה שעומד לאבותינו ולנו בכל ארצות הגלויות.

7. שם שם וראה הרח"ד לשמי' מ', כ.

8. ראה את הסיבות לדחיית פירושי המפרשים ב"אמרי שפר" על ההגדה בקטע "והיא שעמדה" וכן בפירושו הרח"ד לבד' ט"ו, יד.

9. אמרי שפר: "והיא שעמדה".

אמנם: "לפי הנראה בעין דעת האדם הוא להיפך כי בשעה שאנו כאזרחים ונחשבים בקרבם אז אין פרץ ואין צוחה" לא כן, והראיה "צא ולמד מה בקש לבן הארמיי", "פירוש, שלא תחשוב כי באם שתתערב עמהם יקל מאתך עול הגלות... הלא לא היה ראוי שיהיה טוב לך בגלות יותר עם לבן שהוא אבי אמך, והרי הוא ביקש לעקור את הכל..."¹⁰.

זו הייתה גם נבואת בלעם באמרו:

1. **במ' כג, ט:** "...הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב".

הע"ד: "לבדד" ואינו מתערב עמהם. ישכון - במנוחה ובכבוד, וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליו ואין איש מתחרה עמו. ובגויים: כאשר הוא רוצה להיות מעורב עמם. לא יתחשב: אינו נחשב בעינם להתחשב כלל לאדם... והסיבה הוא: מפני שלעם ה' יש צורה מיוחדת גבוהה משארי האנשים... בטבע כל אדם לשמור בכל עוז עיקר הצורה אשר לזה הוא נוצר. ומשום הכי מי שמהלך מכל מקום נגד תכלית צורתו, לא יתחשב לבן אדם כלל. והרי הוא כקוף בצורת אדם". בניגוד לחז"ל ופרשני תורה הרואים בפסוקנו הבטחה לישראל שזרים לא יעזו להתקרב, להתגרות, להתנפל, להסתנן ולבוא בגבולם¹¹, או הרגשת בטחון מלאה שאין אף צורך להתכנס בערי המבצר, אלא פרזות יישבו ללא פחד ומורא¹², הרי שהנצי"ב רואה בפסוקנו עצה ואזהרה. עצה להתגורר בקהילות יהודיות בלי התערבות בגויים, כי בכך בטחונם וכבודם, כי אם יתערבו בגויים תגובת הנוכרים תהיה אי-הערכה וזלזול מצדם¹³. יש לשים לב בבחירת הדימוי של המתבולל "לקוף בצורת אדם" זאת בניגוד לסיסמת ההשכלה: "היה אדם בצאתך ויהודי באהליך"¹⁴.

10. הרח"ד לברי ט"ו, יד. ו"אמרי שפר".

11. סנה' קד, ע"א, ומהרש"א על אתר.

12. רש"י לדבי ל"ג, כח. וראה נ' לייבויץ, עיונים בספר דברים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 389-390.

13. וכך מפרש את האמור בפסחים ק"ח, ע"ב על הפסוק "בזר עמים קרבות יחפצו" (תהי ס"ח,

לא) ובשמו"ר פ"א על הפסוק: "הפך לבם לשנוא עמו" (תהי ק"ה, כה).

14. יל"ג בשירו "הקיצה עמיי". ראשיתו של מונח זה, מצוי כבד בהבחנתו של נ"ה ויזל בין "תורת

הי" ליתורת האדם" באגרותיו "דברי שלום ואמת", ברלן תקמ"ב; ג' אלקושי, ויזל נ"ה,

בתוך האנציקלופדיה העברית, טז, ירושלים תשכ"ג, עמ' 70-71.

דור ההשכלה והרפורמה בישראל - רקע לביסוס פירושי

בין מטרותיה של ההשכלה היהודית באירופה היה הצורך להביא שינוי ביחסים שבין ישראל לשכניהם הגויים, ולהיות אזרחיים שווי זכויות וחובות. דבר זה נעשה ע"י טשטוש ההבדלים החיצוניים, כגון: לבוש ונימוסים, דיבור בלשון המדינה, אימוץ התרבות המקומית ופרודוקטיוויזציה בתחום הכלכלי. העולם הזר, תרבותו, חכמתו והמדע שיצר נראה כעולם מקסים, לעומת העולם היהודי המתמיד בהסתגרות התרבותית והחברתית, "הגטואית". השאיפה הייתה לצאת אל עולם ה"חירות, שוויון ואחוה", ולא עוד במצב של הרגשת הגלות החונקת. מגמות אלו מצאו כר נרחב בארצות מערב אירופה, אך קילוחים דקים מהן חדרו גם לארצות מזרח אירופה, פולניה ורוסיה.

מתוך ראיית צרות זמנו במאה ה-19, כתוצאה מהתרחקות יהודים מהחיים הקהילתיים המסורתיים, והתפרקותם מערכים דתיים מקודשים מדור דור, דאג הנצי"ב בפירושו "העמק דבר", לחזק ולבסס אותם אמונות ודעות שהיו ערוכה לקיומו של עם ישראל בכל נחשולי הזמנים ופגעייהם¹⁵. על התייחסותו של הנצי"ב לצרכי השעה, הוא כותב בהקדמתו לתורה, "קדמת העמק" י"א: "ובאשר השעה צריכה לכך, לא חדלתי מהרחיב דבר זה". כלומר, בעיות השעה העסיקו אותו ונותן להם ביטוי בפירושו.

מפני שתי סכנות מזהירו הנצי"ב: מפני שנאת העמים לישראל אשר עברתם שמורה נצח, ומפני התבטלות, חיקוי וטמיעה. כתנאי לנצחיות ישראל, צריך לעמוד בדרישה של "עם לבדד ישכון", כפי שביטא רעיונו זה בכמה מפירושו לתורה, כמובא לעיל.

את שנאת הגויים לישראל, הוא מוצא כבר בעניינם של האבות בראשית כ"ו, טז:

"כי עצמת ממנו מאוד. וזה כקוצים בעיניהם, והמלך אינו יכול לסבול צרת לב בני ארצו האפרתיים. על כן הנני מוכרח להפר כמעט ברית שעם אברהם, שיהיה זכות לזרעו לגור בארצי במקום אשר ירצה כשאר אזרח הארץ. וסיפר הכתוב כי כך יקרה בגלות שיהיו גודרים בעדנו שלא לדור בכל פנות הארץ".

מדברים אלו ומהשימוש במונח "אזרח", שמבטא שיוויון זכויות לכל יושבי המדינה, אנו שומעים על סגירותם של יהודים בתוך שכונות ותחומי מושב מיוחדים, כדי להרחיקם מהאזרחים האמיתיים, שכניהם הגויים. חשדות אלו, של ישראל כלפי הגויים, משתנים הם בהתאם ליחסים של הנכרים ליהודים, כדבריו לברי' ל"ג, ד:

15. רעיון זה כתב הנצי"ב בפירושו לדבי כ"ה, יח.

"ויבכו. שניהם בכו. בא ללמד שגם יעקב נתעורר עליו לשעה זו אהבה לעשו. וכן לדורות, בשעה שזרע עשו מתעוררים ברוח טהרה להכיר את זרע ישראל ומעלתם, אז גם אנחנו מתעוררים להכיר את עשו כי אחינו הוא..."¹⁶.

בהכירו את הסיטואציה של דורו ומטרות האמנסיפיציה שהוענקה או שתוענק ליהודים, היה חשש גדול בלבם מפני פירוקן של קהילות יהודיות סגורות ויציאה למרחבי הגויים. על כן, הוא מוצא חיוב רב במצב של "לבדד ישכון", כי רק בכך יש ערובה להערכתו וחשיבותו בעיני הגויים.

התעלמות ישראל מ"עין יעקב" ותוצאותיה ההרסניות

אי שמירתה של צוואת יעקב ומבוקשו תגרום, כאמור, לשנאת הנכרים כלפי ישראל, כפי שמסביר הנצי"ב בעניין שנאת מצרים לישראל, בשמי אי, ז: "ותמלא הארץ אותם... ובא הכתוב להקדים בזה סיבת שנאת מצרים וגזרת המלכות... כל זה בא משום שביקשו לצאת מרצון יעקב אביהם שישבו דוקא בארץ גושן כדי שיהיו בצד ונבדל ממצרים, אבל הם לא רצו כן"¹⁷.

ובכן, עם ישראל חייב להתרחק מן העמים בכל התנאים והנסיבות וכשהוראה זו לא מתבצעת, הקב"ה נוקט באמצעים, ולפעמים הם חריפים, כדי לממש את בדידותו של עם ישראל. הקב"ה גורם לכך שעם ישראל יתבזה בקרב העמים, ובכך נדחה, ובלית ברירה שוכן בדד. כדוגמה לאמצעי מצד הבורא, הוא גורם שישראל ינהגו בעת הגלות שלא כדרך הטבע. ההתנהגות הטבעית היא, שגולים יהיו מחוברים זה לזה ואוהבים זה לזה אך לא כן! אנו עדים לתופעה בעם ישראל, שאף בהיותו בתנאים קשים בגלות, שוררת ביניהם שנאת חניס ולכן:

"יהיו מבזים בקרב האומות באותם כי שנאת חניס גוברת בהם, במסירות (=מלשינות) ואין איש מבקש מהם. וכל זה סיבה מהקב"ה שיהיו מרוחקים מן האומות כאשר לא תהיה תקומה כאיש חשוב אלא יעמדו בצורה נמבזה"¹⁸.

16. השווה גישתו זו של הנצי"ב לפירושיהם של רש"י הירש ובנו יעקב לספר ב' (Genesis) אצל ני ליבוביץ, "עיונים בספר בראשית", ירושלים תשכ"ז, עמ' 261-262.

17. וראה עוד הע"ד ל: ב' ל"ה, כז: היא חברון; ל"א, א: בארץ מגורי אביו. וראה אגרת ל"ב: "תשובה על שגיין", בתוך: אגרות הנצי"ב מוולוז'ין, בני ברק, עמ' ס-סא.

18. הע"ד לוי' כ"ו, לו: "ולא תהיה להם תקומה".

וכך מפרש הנצי"ב בבמי כ"ג, ט:

"ובגויים לא יתחשב... וכדאיתא בסנה' קד, ע"א: אני אמרתי: וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב, עכשיו יאיכה ישבה בדד, פירוש: רצוני היה שיהיו בדד שלא יתערבו עם אוה"ע אז יהיו בטח, עכשיו שתשוקתם היה להשתוות עם אוה"ע נעשו בדד מהם, ואין אומה מחשב אותם להתערב עמם, ובפסחים דף קיח, ע"ב: 'בזר עמים קרבות יחפצון' (תהי ס"ח, לא): מי גרם להם לישראל שיתפזרו בין אוה"ע? קריבות שהיו חפצין בהם"¹⁹.

ברצון של בני ישראל בארצות גלויותיהם להתערב בגויים, ה' מסבב כך שמחריבין ומהרסין יצאו ממנו, הם רשעי ישראל המתקרבים לאומות, ומושכים אחריהם את "הנחשלים" בישראל "שהיו עד כה נגרים אחרין במצות אנשים מלומדה, ועמלק לא מצא אותם להכשילם ולפרקם, אבל ע"י "בד", היינו רשעי ישראל, היו עוזרים לו לזנב גם אותם".

בדרך זו פעל עמלק: "אשר קרך בדרך" - דישראל נמשל לאש ואוה"ע - למים, וכשנוגעים זה בזה, המים מכבים את האש, ומהאש נעשה עשן ומזיק יותר מהמים, כך כשישראל מתערב עם גוי ומסיר ממנו דת אש, ונעשה מין אפיקורוס שאינו מאמין והוא גרוע מהגוי העובד ע"ז...¹⁹ את ההסבר להיותו "גרוע מהגוי העובד ע"ז", כותב הנצי"ב בהרח"ד לבמדי כ"א, כ:

"והטעם בזה שנעשה שפל ונבזה, משום שזכה בה לצורה אחרת וחוט של חסד היה משוך עליו ע"י זה. וזה כלל בטבע דמי שיש לו צורה גבוהה ואח"כ איבד צורתו נעשה גרוע ממה שתחתיו בצורה פחותה... דמי שהוא בן תורה הרי הוא איש חיל נושא חרבו של הקב"ה, וידוע דעונשי איש חיל חמור הרבה מאיש מדיני, מפני שהוא נושא חרב המלך, ובהעוותו הרי זה מבזה את המלך..."

בתשובה, סימן מ"ד בספרו "משיב דבר", הנצי"ב מגיב כלפי עורך כתב העת "מחזיקי הדת שהציע לחיות בקהילות זוניות נפרדות ולהפרד מיהודים שאורח חייהם שונה. הצעה זו היא, לדעתו "כחרבות לגוף האומה וקיומה" שהרי בכך דוחים יהודים לפי הדב והבדלס אל תיק האומות, וגורמים להם להתערב בהם בניגוד לרצון ה' החפץ בכך שישראל ישכון לבד.

19. העי"ד לדבי כ"ה, יח. וכן ראה: הרח"ד לויקי כ"ה, מז.

רצון ה' מישראל - עין יעקב

רצון ה' שעם ישראל יתחנך ויתמיד לחיות חיים משלו מבלי להתערב בין הגויים, באה לידי ביטוי מיד עם יציאתם ממצרים ש"לא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא... (שמות י"ג, יז):

"...ואם היה מוליכם דרך ארץ פלשתים שהוא קרוב אע"ג שיש קצת מדבר בין מצרים לפלשתים, מכל מקום לא היה בזה כדי להרגילם ולהעמידם על צורה המיוחדת שלהם. זהו טעם כי קרוב הוא. אמנם לא היה אפשר להסביר לישראל זה הטעם שירא מהם שיתערבו בפלשתים, על כן מסיים: כי אמר אלהים - לישראל אמר זה הטעם: פן ינחם העם וגו'".

זהו גם המשל האמור בפרשת האזינו, דב' ל"ב, יא-יב:

"כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרוש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו. הי בדד ינחנו ואין עמו אל נכר".

פסוקים אלו באו לבאר את האמור לפני כן: "הוא עשך" (פסוק ו) שפירושו תיקון והעמדה על הצורה הראויה לבני ישראל. הנמשל לפרטי משל הנשר לדעת הנצי"ב הם:

- א) כמו שהנשר "צורתו" בהיותו רחוק מן הקן, להיות בתעופה בשמים, בגובהי שחקים, כך ישראל, צורתם, בהיותם מחוץ לארצם להיות בדד.
- ב) הנשר מאמן את גוזליו להצמד לגופו, על אברותיו הפרושות, כשהוא דואה במרומים ורחוק הוא מן הארץ, כך ישראל בהיותם רחוקים מאדמתם להצמד לאברות אביהם עד לשובם לקנם ובכך מבטיחים הם את הגנתם.
- ג) ביציאת ישראל ממצרים לא הוליכם דרך ארץ פלשתים הסמוכה, כי רצה שיהיו "בדד ינחנו" כ"עין יעקב" ובכך "אין עמו אל נכר". ארבעים שנות הנדידה בדד במדבר מחנכות את העם ליעודו ולצורתו הראויה לו.
- ד) סטייה מיעודו של "בדד ינחנו" תגרום לענשם במידה כנגד מידה. כך גלות בבל נגרמה בגלל ע"ז כגויי הארצות אשר סביבותיהם וגלות רומי נגרמה על כי עסקו במסחור עם אוה"ע ולא היו בדד.

שורשיה של שנאת ישראל

מלבד כמה פירושי פסוקים בתורה המתבארים ע"י הנצי"ב על רקע שנאת ישראל ע"י אוה"ע וכן בפירושו "אמרי שפר" על ההגדה של פסח, כתב הנצי"ב מאמר מקיף בשם "שאר ישראל"²⁰ בו הוא עומד על שורשיה של שנאת ישראל: "שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו" ואלה הם:

א. שנאת היהדות

1. בר' ל"א, כט: "יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם..."
הע"ד: "ואלהי אביכם וגו'... ואמר כאן בלשון רבים "עמכם", "אביכם", ואי אפשר לפרש שכיוון על בניו ובנותיו, שהרי חשש לבן להם לפי דבריו, אלא היינו ליעקב ואחיו עבדי ה' שהיו עמו ואברהם ויצחק אב לכולן. ואע"ג שאין ללבן עליהם מאומה רק ליעקב שחשדו שגנב ממנו, מכל מקום כך דרך אוה"ע כשרואין אחד מישראל שגנב אומר על עבדי ה' כולם שהמה גנבים, ויש להרע לכולם וחשב דהיהדות גורם היתר לכך ומשום הכי יש להרע להם ולכלות את היהדות..."

לאיש עובד גילולים המלא מרמה ותוך כלבן הארמי בנקל בעיניו לעשות הכללה ולהאשים את הכלל עפ"י חטא יחיד ומכאן הדרך קצרה להטיל דופי באמונה הדתית של הכלל המתירה כביכול לרמות את הנכרי. ולהאשימו בבזוי אמונתו שלו, באמרו: "למה גבת את אלהי". הלא יודע לבן שאין תועלת בגניבת אלהיו כי יעקב וביתו לא יעבדום, ולמה גנבם? אין זה אלא להבזות את אלהיו כי הרי אלהי לבן נוגדים את אלהי יעקב! גניבת התרפים היא רק להכעיס ולצער את מאמיניהם²¹.

2. דב' כ"ו, ה: "וענית ואמרת לפני ה' אלהיך ארמי אובד אבי וירד מצרימה..."
הע"ד: "ארמי אובד אבי וירד מצרימה... ובהגדה ידוע הלשון: 'לבן בקש לעקור את הכל', פירוש כל עיקר היהדות. וזהו לשון אובד, שלא ישאר זכר למו..."
 לדעת הנצי"ב, השנאה לישראל טבעית היא ותמידית, אלא:
 "ודאי אין כל דור שווה בשנאה וברצון לכלותנו וכמו"כ אין ההצלה שווה בכל דור, אבל בכל זאת, זאת יש לנו לדעת, כי אותה האהבה שאוהבים אותנו, ולו גם תמשך ימים ושנים עם כל זאת לא תוכל אהבה כזאת להיות תמידית"²².

20. "שאר ישראל" נספח לפירוש הנצי"ב על שיר השירים, "מטיב שיר", ווארשא, 1888.

21. "שאר ישראל", עמ' 116.

22. שם, עמ' 117.

הדבר תלוי אם ישראל שומר על זהותו, את "עין יעקב" שלו. התערבות ישראל בגויים ורצון להתקרב לאוה"ע תגרום בסופו של דבר שהגויים יפרשו את התנהגויותינו וכוונותינו הטובות לרעות, כדברי הכתוב במקרא בכורים: "וירעו אותנו המצרים - עשו אותנו לרעים וכפויי טובה, עד שחשדו אותנו ואמרו: ונוסף גם הוא על שונאינו וגו'..."²³. עם ישראל יכול להועיל לעמים רק בהפרדתו מהם, כשיש מחיצה ביניהם, כמשל האש והמים שאליהם נמשלו: ישראל - לאש, והמים הם הגויים.²⁴ האש יכולה להועיל למים להרתחם לתועלת האדם, אך כל זה רק אם יש דבר חוצץ ביניהם. וכשאין הפרדה ביניהם, המים שוטפים את האש וגורמים לכיבוי ואף נוצר עשן מחניק ומזיק כי לא עשו משמרת ביניהם. ערבובם בגויים ורצון להדמות אליהם, מצביעים על אי עיסוקם בתורה ובהנהגותיה המועילות. גם כאן, רוח התקופה בה חי הנצי"ב, תקופת שבירת המחיצות ותיקונים בדת באה לידי ביטוי בפירושו ובהגותו על שמירת יחודיותו של עם ישראל כי "התשוקה הנמהרה מקלי הדעת לתקן תיקונים בדת, חדלת אונים היא לפעול מאומה על רוחם הכביר ותעלה בתוהו ותאבד"²⁵.

ב. קנאת הגויים בהצלחתם הכלכלית של ישראל

כבר כתבנו לעיל שהצלחה כלכלית של הישראלי גורמת לקנאה עד כדי ביטול בריתות ותיחום מקום מושבם של היהודים שלא לדור עם הגויים וכך דברי אבימלך ליצחק:

"לך מעמנו כי עצמת מאוד" המלך אינו יכול לסבול את צרת בני ארצו האפרתים בגלל שהיהודי המצליח הוא כקוצים בעיני עמו ומכאן הדרך קצרה "שיהיו גודרים בעדנו שלא לדור בכל פינות הארץ"²⁶.

גם הצלחתו הכלכלית של יעקב, ממנה נהנה גם לבן הייתה לצנינים בעיני לבן ובניו באמרו: "לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה" (ברי ל"א, א) והיה בדברים אלו שתי טענות:

"אחת, שכל הצאן שילדו נקודים וטלואים עפ"י תחבולה זו גנבה היא... שנייה, אפ"י יהא גוף הצאן של יעקב מ"מ כל הכבוד הזה שהשיג במסחור הצאן, עבדים ושפחות, גמלים וחמורים הוא עולה בפני עצמה, שמבלה זמנו בעסקיו ואינו שומר את צאן לבן באמונה..."²⁷.

23. העי"ד לדבי כ"ו, ה וכן: "שאר ישראל", עמ' 119.

24. ראה: ישעי י"ז, יב; שיה"ש ח', ז; עובדיה א', ח.

25. "שאר ישראל", עמ' 133.

26. העי"ד לדבי כ"ו, טו.

27. העי"ד לדבי ל"א, א.

ובפגישתם בגלעד, מאשים לבן את יעקב בגניבת רכושו ואף את כלי ביתו הוא גנב. על כל טענות הזדון הללו משיב יעקב ללבן (ל"א, לו-מב) ואין זה אלא "כל הפוסל במומו פוסל"²⁸, וכשנוכח לבן בצדקת דבריו של יעקב הוא ממציא סיבות אחרות:

"דכל פעם הגוי מעליל על ישראל וחושדו ורודף אחריו לחפש, מכחש ואומר לא לזה רדפתי..."²⁹.

סיכום

1. "עין יעקב" היא מידתו של יעקב אבינו, איש הנדוד והגלות, המשמש סימן לבניו וחפץ לחנך את בניו במידה זו. מרכיביה של מידה זו הם שניים: (א) חסד, שלום ואהבה עם הבריות כולל עם אומות העולם מבלי להתגרות בהם.

(ב) לשכון בקהילות יהודיות נפרדות ממקום מושבם של אוה"ע מבלי לרצות להדמות להם. מרכיבים אלו הם הקרויים "בטח בדדי".

2. שני מרכיביה של מידת "עין יעקב" באו לידי ביטוי מעשי במאורעות שארעו ליעקב אבינו: ביחסיו עם לבן הארמי, עם עשו אחיו, עם אנשי העיר שכם ובבחירת מקום מגוריו בעמק חברון ולא מתוך העיר עצמה.

3. בהודע לו שיוסף עודנו חי במצרים והוזמן להגיע אליו כדי לכלכל את שיבתו בזמן הרעב, חשש יעקב לעזוב את ארץ ישראל ולרדת מצרימה שמא בניו וזרעו יסוו ממידתו ויטשטשו את זהותם, את צורתם. ירדתו התאפשרה רק לאחר הבטחת ה"ויוסף ישית ידו על עיניך" דהיינו יוסף ידאג לשני מרכיבי "עין יעקב", ע"י הושבתם בארץ גושן.

4. כל אב משלושת האבות אופיין במידה בולטת בהנהגותיו: אברהם - עמל תורה, יצחק - עבדה ותפילה ויעקב במידת השלום, החסד אף עם יריביו. שלושת האבות התנהגו בכל המידות הללו, אך כל אב הצטיין במידה אחת במיוחד.

5. תקופת הנצי"ב, השכלה והתיקונים במסורת ישראל, דחפוהו להבליט מדתו של יעקב כדי לשמור על מסורת עם ישראל וחיייו מלאי הקדושה והטהרה בקהילות יהודיות סגורות מבלי להתערב בגויים וללמוד ממעשיהם. מאידך, התנגד בכל תוקף להפרדות פנים-יהודית בין שומרי תורה ומצוות לאלה שנטו לשינויים ואמונתם נתרופפה בידיהם.

28. קידושין ע, ע"ב.

29. הע"ד למ"א, מג.

6. התעלמות ישראל מ"עין יעקב" נובעת מהיחלשות לימוד התורה ומהנחיותיה. אין זה מועיל להם להתחבב בעיני הגויים, אדרבה. הגויים מזלזלים ביהודי שנטש את צורתו ונחשב בעיניהם "כקוף בצורת אדם".
7. רצון ה' הוא שישראל ילכו בדרך יעקב וישמרו על "עין יעקב" לכן לא נחה אותם דרך ארץ פלשתים ונשאו על כנפיו "כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחם".
8. גם אם יש תקופות בהם הגויים מראים אהבה לישראל, אין היא תמידית. שנאתם לישראל היא טבעית ומתעוררת ע"י מטבב הסיבות בזמן, במקום ובעוצמות שונות בהתאם למחשבות ה'.
9. השנאה לישראל נובעת משורשים אמוניים, כאשר הגויים מתנגדים לדרך היהדות ורוצים לעקור את הכל, כלבן הארמי. כמו כן קנאתם בהצלחותיו הכלכליות של ישראל, הרי היא כקוף בעיניהם ומאשימים את כלל היהודים בעשיית עשרם לא במשפט אלא ברמאות ובגניבה.